

GELDERSE POORT

veranderend
rivierenland

50 jaar natuurontwikkelingen vanuit vogelperspectief

Inhoud

Voorwoord Twan Teunissen	8
1 Inleiding Frank Saris	11
2 Rivierenland in mensenhand Johan Bekhuis m.m.v. Rien Reijnen	17
3 Van natuurbehoud naar natuurontwikkeling: <i>rewilding</i> Wouter Helmer	41
4 Millingerwaard na decennia <i>rewilding</i> Gijs Kurstjens m.m.v. Luc Oteman	57
5 Van Oude Waal tot Rijnstrangen: zes gebieden uitgediept Marijn Nijssen, Chris van Turnhout, Rob Vogel, Ruud Foppen & Ferdinand ter Schure	75
6 Van gans tot gors: 80 karakteristieke broedvogels in de spotlights Harvey van Diek & Joost van Bruggen	113
7 Natuurherstel en broedvogels in de Gelderse Poort: de balans opgemaakt Chris van Turnhout	179
8 Gelderse Poort – Poort van de toekomst? Frank Saris	201
9 Iedere teller telt	209
Literatuur	233
Verantwoording en dankwoord	239

1

Inleiding

Over een impressionistisch
schilderij van een steeds
veranderend landschap.

Wie weet broeden er straks Zwarte Ooievaars in de ooibossen van de
Gelderse Poort, Oude Waal, 5 augustus 2017. *Foto: Harvey van Diek*

Zingende Blauwborst in lisdodde, Beneden Leeuwen, 2 mei 2018. Foto: Harvey van Diek

Inleiding

Het hedendaagse Gelderse rivierenlandschap heeft een heel ander aanzien dan aan het begin van onze jaartelling. Veel van de oorspronkelijke natuur is verdwenen, de resterende natuur is sterk door mensen beïnvloed. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus beschrijft deze regionen als *silvis horridus aut paludibus foetidus*: 'afgrijselijk door zijn wouden, stinkend door zijn moerassen'. Uit die vijf woorden blijkt dat het land bij hem niet alleen afkeer oproept vanwege de bossen, maar vooral door de uitgestrekte moerassen. Het Nederlandse landschap is in die periode zeer dynamisch, met inbreuken vanuit zee en vlechtende rivieren vanuit Midden-Europa. Hier en daar trokken kudde grazende (grote) hoefdieren rond. Er leefden wolven, bevers en otters. Boven hen zweefden verschillende soorten arenden. We kunnen ons voorstellen hoe die Romeinen vanuit hun noordelijk gelegen vestiging Nijmegen de stuwwal afdaalden naar die kille, altijd natte riviervlakte, met steeds wisselende stroomgeulen. Later was er op de Duivelsberg, op het noordelijkste puntje van de stuwwal, een met palissaden versterkt uitzichtpunt. De soldaten hadden uitzicht over de vlechtende riviervlakte tot aan de stuwwal van Montferland: zij keken uit over wat we nu de Gelderse Poort noemen.

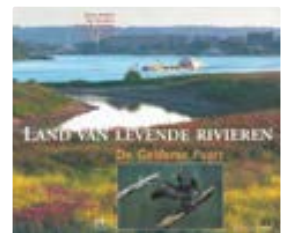
Van dit dynamische landschap met zijn bossen, moerassen en vrij stromende wateren, en de daarin thuishorende dieren was aan het eind van de negentiende eeuw nog maar weinig over. Het landschap was veranderd en de rivier getemd, tot op zekere hoogte en binnen zekere marges. Maar nog steeds was het een landschap om prettig te verkeren, te werken, te wandelen over de kronkelige dijkes, met steeds wisselende vergezichten. En met steeds weer nieuwe generaties landgebruikers, boeren, burgers en buitenlui. Honderden mensen droegen hun steentje bij: boeren, waterbeheerders en kleiwinners, stedelingen, dorpsbewoners en natuurbeschermers. Door open te staan voor veranderingen en kansen te benutten die zich voordeden, maar ook door slimme samenwerking met de hoofdrolspeler, de natuur zelf.

De Gelderse Poort is inmiddels hét voorbeeld geworden van een nieuwe omgang met de natuur en is zelfs internationaal een inspiratiebron voor natuurontwikkeling of *rewilding*.

Dit ging echter allerm minst vanzelf, zo beschrijft Johan Bekhuis in het eerste hoofdstuk. Hij baseert dit op origineel historisch materiaal uit de archieven van onder andere Staatsbosbeheer, voorzien van historische veldslagen en stoere verhalen.

De Gelderse Poort is tegelijkertijd het gebied waar de vogelwerkgroepen van Nijmegen en Arnhem al vijf decennia met talloze vrijwilligers de vinger aan de pols houden van diezelfde natuurontwikkelingen: nu dus een 50-jarig jubileum! Dit jubileum komt veertig jaar na de roemruchte publicatie van *Vogels van de Ooypolder* in 1985; ook een reden om daar nog eens in terug te bladeren – alleen al vanwege de (toen al!) sfeervolle illustraties van Jeroen Helmer van vogels in hun Ooijsche landschap.

Daarna neemt Wouter Helmer ons mee door de geschiedenis van een opmerkelijke landinrichting in de jaren negentig; langs de oprichting van vernieuwende natuurontwikkelingsclubs, met heel eigenwijze, soms zelfs wat filosofische denkbeelden. In hoeverre zijn die denkbeelden nu werkelijkheid geworden? Misschien is dat wel de belangrijkste vraag in dit boek. Na een halve eeuw mag daar wel eens een boekje over worden opgedaan!

Eerder verschenen rapporten en boeken over de Gelderse Poort.

In de daaropvolgende hoofdstukken maken we dit concreet aan de hand van een aantal gebieden dat ten tonele verschijnt. Samen zullen zij meer blijken dan het spreekwoordelijke geheel. Vanzelfsprekend gaat dit over 'oude' en 'nieuwe' natuur, binnen en buiten de dijken, en over boerenland:

- Millingerwaard: de bakermat van optimistisch stemmende veranderingen;
- Buiten Ooij en Oude Waal: overstromingsvlakte als missing link in rivierherstel;
- De Groenlanden: van moerasvogelbonanza naar wilgenjungle;
- De Rijnstrangen: laagdynamisch moeras met hoogdynamisch beheer;
- Ooijsche Graaf: klimaatbuffer te midden van natuurinclusief en -exclusief boerenland;
- Circul van de Ooij: boerenland aan de stadsrand;
- 't Zwanenbroekje: natuurparel met boomkijkers langs kwelstromen.

De laatste jaren worden tellingen digitaal ingevoerd in Avimap. Foto: Harvey van Diek

Verderop aan de 'andere kant' van de rivier, in de Bemmelsche polder, Lingezege, Meinerswijk, zien we vele andere pareltjes in een steeds langer wordende ketting. Hier kom je langs tijdens een fietsronde van zestig kilometer en meer vanaf Nijmegen, over kleurige rivierdijken met ieder jaar een spectaculairder soortenpallet, voetveren en talloze wandel- en struinpaden tot aan Arnhem.

In de Gelderse Poort zijn jarenlang de broedvogels geteld, geturfd en geringd; alles om de voortdurende veranderingen vast te kunnen leggen en proberen te begrijpen. Van honderd kleurrijke en kenmerkende soorten laten we dat in meer detail zien, zowel ruimtelijk als terug in de tijd. Een treffend voorbeeld is de Zeearend, die na jaren van 'voorbereiding' op eigen kracht succesvol een broedsel heeft grootgebracht – de kers op de taart. Binnenkort samen met die andere arend, de Visarend. Alles geïllustreerd met de mooiste vogelplaten, gefotografeerd in de Gelderse Poort.

Vogels zijn volgens rasoptimist Wouter Helmer onze gids in de emancipatie van de natuurbescherming: 'met een groeiende rol voor vogelaars en dierecologen in meer algemene zin. Door de toenemende kennis van leefwijze, voedselkeuze en trekbewegingen van dieren, hun onderlinge interacties, maar ook hun relatie met bodem en vegetatie in veranderende landschappen, verschuift het accent steeds meer naar het herstel van ecosystemen.' Hoe en of dat werkt – voor zover ecosystemen kunnen werken – wordt vervolgens geanalyseerd door Chris van Turnhout in een apart hoofdstuk, waarin de ontwikkelingen van alle afzonderlijke soorten bij elkaar worden gebracht.

Dit geheel wordt in een meer landelijk perspectief geplaatst en aangevuld met ontwikkelingen bij andere dieren en planten, samen met ondersteunende beelden van bevers, witsnuitlibellen en boomkijkers. De 'maatschappelijke revolutie' van de Gelderse Poort is gelegen in het feit dat natuur en samenleving niet langer tegenover elkaar staan, maar dat (wildere) natuur in veel gevallen kan bijdragen aan het oplossen van sociaaleconomische vraagstukken. Bovenal is de Gelderse Poort een fascinerende proeftuin voor het verkennen van onze relatie met de natuur. In de afgelopen jaren – en hopelijk in de naaste toekomst te continueren – was de Gelderse Poort het proefgebied van de Radboud Universiteit voor het project *Living Lab*, dat aansprekende inzichten heeft opgeleverd over de relatie tussen natuur, landschap en landbouw, boven en onder de grond.

Waar het cultuurlandschap binnendijs een voortdurende en intensieve inspanning van menselijke beheerders vergt, ligt buitendijs het accent op maatregelen die gericht zijn op het op gang brengen van natuurlijke processen, en daarmee juist minder menselijk

ingrijpen in de toekomst. Omdat beide strategieën in dezelfde regio op grote schaal worden toegepast, vormt de Gelderse Poort als geen ander gebied een leerschool om beide omgangsvormen met de natuur te testen, onderling te vergelijken en ervan te leren voor de toekomst. Want zijn ze in de werkelijkheid, buiten in het veld, werkelijk zo contrair, vraagt Chris van Turnhout zich af?

Wat ons verbindt in deze aansprekende zoektocht is dat we allemaal genieten van en ontspannen in de natuur binnen de Gelderse Poort. Of we nu actief lid zijn van een vogelwerkgroep, flora- en faunagroep of landschapsbeheergroep, of slechts even langskomen voor een wandeling om de stad te ontvluchten, het hoofd leeg te maken en te ontsnappen aan alle andere drukte.

Bijzondere nieuwkomer, de Grauwe Klauwier, ambassadeur voor natuurherstel, Circul, Ooijpolder, 27 september 2015. Foto: Harvey van Diek

3

Van natuurbehoud naar natuurontwikkeling:
rewilding

Heel eigenwijs en tegen de stroom in, met juist meer ruimte voor een steeds schonere rivier, met haar eigen klimaateigen dynamiek en meer biodiversiteit.

Kleine Gelderse Waard in de Rijnstrangen ter hoogte van de Brugweg tussen Babberich en Herwen, 23 juli 2025. Foto: Fons van Bindsbergen

Roerdomp vliegt over de Tiengeboden in de Ooijpolder, 17 april 2022. Foto: Harvey van Diek

Van natuurbehoud naar natuurontwikkeling: *rewilding*

De Gelderse Poort is hét voorbeeld geworden van een nieuwe omgang met de natuur en is zelfs internationaal een inspiratiebron voor natuurontwikkeling of *rewilding*. Een succesverhaal waaraan honderden mensen hebben bijgedragen: natuurbeschermers en boeren, waterbeheerders en kleiwinners, stedelingen en dorpsbewoners. Door open te staan voor veranderingen en kansen te benutten die zich voordoen, maar ook door slimme samenwerking met de hoofdrolspeler; de natuur zelf. Wouter Helmer, de spin in dit 50-jarige avontuurlijke web, reflecteert op de ontwikkelingen tot nu toe.

Een kwestie van vertrouwen

Toen ik in 1985 afstudeerde was er voor ecologen nauwelijks werk te vinden. Maar terwijl veel van mijn studiegenoten zich lieten omscholen tot ICT'er kon ik geen afscheid nemen van mijn passie voor de natuur en het delen daarvan met anderen. Maar hoe dan? Mijn zoektocht langs verschillende natuurorganisaties leverde een buitengewoon deprimerend beeld op. Zure regen was het hoofdthema destijds en weerspiegelde het chagrijn van veel natuurbeschermers. Men wantrouwde de samenleving die zich vooral ten koste van de natuur ontwikkelde, men wantrouwde mensen die maar het beste met borden 'Verboden Toegang' konden worden afgeschrikt en men wantrouwde eigenlijk ook de natuur zelf, die gemaaid, geknot, geplagd en gesnoeid diende te worden naar het ideaalbeeld van de natuurbeheerder. Een ideaalbeeld dat nog het best te vergelijken viel met het landschap van onze overgrootouders uit de negentiende eeuw. In zekere zin een begrijpelijke houding als je honderd jaar lang iedere maatschappelijke verandering als een aanslag op de natuur hebt zien uitpakken. Maar ook een verhaal dat je als 25-jarige optimist niet wilt horen; zeker niet als je eigen natuurobservaties – en met name die van dieren – je hoop en vertrouwen hebben gegeven in de veerkracht van de natuur.

Wouter en Jeroen Helmer op de fiets tijdens de Big Day 10 mei 2024, met op de achtergrond Menno Hornman. Foto: Harvey van Diek

Vogels als gidssoorten

In de traditionele betekenis van het woord 'vo-gelgids' spelen vogels een passieve rol, maar ik wil het hier hebben over de vogel als onze gids in de emancipatie van de natuurbescherming. Werd die beweging lange tijd gedomineerd door de plantensociologie, vanaf de jaren zeventig komt daar verandering in. Door de groeiende rol van vogelaars – en dierecologen in meer algemene zin – neemt onze kennis toe van de leefwijze, voedselkeuze en trekbewegingen van dieren, hun onderlinge interacties, maar ook hun relatie met bodem en vegetatie in veranderende landschappen. Hierdoor verschuift binnen de natuurbescherming langzaam het accent van de meer statische plantengemeenschappen en 'natuurdoeltypen' naar het herstel van complexe en dynamische ecosystemen.

Mijlpaal in deze ontwikkeling is het boek *Vogels van de Ooypolder* uit 1985 waaraan door bijna honderd vogelaars een bijdrage is geleverd. Aanleiding voor dit boek waren de gebiedsdekkende broedvogelinventarisaties van 1976–78. Deze werden vergeleken met de waarnemingen van de gebroeders Oomen in de jaren twintig en de eerste

deelinventarisaties van de gebroeders Reijnen in de zestiger jaren. Zo gaf dit boek voor het eerst ook inzicht in langetermijntontwikkelingen onder de vogelbevolking. 'Typische weidevogels' als Kievit en Grutto, waarvan de aantallen al in de jaren tachtig sterk terugliepen, bleken zestig jaar eerder nog amper voor te komen in de Ooijpolder. Een fraai staaltje van verschuivende referenties, of wat we tegenwoordig wel het *shifting baseline*-syndroom noemen.

Een andere illustratie van de veranderlijke vogelwereld geeft het boek in de beschrijving van kleiputten en de vijf stadia van verlanding daarbij, met ieder hun geheel eigen avifauna. Het maakt duidelijk dat een maatschappelijke activiteit – ontgrondingen in dit geval – die lang als schadelijk werd beschouwd, ook positief voor de natuur kan uitwerken, mits anders uitgevoerd en zorgvuldig opgeleverd.

Ooievaar

Die insteek, het koppelen van maatschappelijke opgaven aan de ontwikkeling van veerkrachtige ecosystemen, waarbij wildere natuur deel van de oplossing wordt, is de kern van het *Plan Ooievaar*. In 1986 schrijven zes pioniers op het gebied van waterbeheer, natuurontwikkeling en landinrichting dit revolutionaire essay, waarmee ze de Eo

Wijers-prijsvraag over de toekomst van het Nederlandse rivierengebied winnen. Voor het eerst in bijna achthonderd jaar stellen ze voor het hoogwaterprobleem niet te beantwoorden met hogere dijken, maar met het verlagen van uiterwaarden en daarbij de hulp van de baksteenindustrie in te roepen. Twee voormalige bedreigingen van natuur en landschap – dijkverzwaringen en lelijke ontgrondingen, vaak opgevuld met huisvuil – werden onschadelijk gemaakt ten gunste van natuurlijker uiterwaarden, waarin ooibossen en rivierduinen hun plek in het landschap konden heroveren.

In 1987 werd *Ooievaar, de toekomst van het rivierengebied* in boekvorm uitgegeven door de Gelderse Milieufederatie, nota bene de organisatie die vlak daarvoor nog campagne had gevoerd onder het motto 'Uiterwaarden... hou ze gaaf!' (dat wilde zeggen: grasland en knotwilgen in plaats van ontgrondingen). Om maar aan te geven welke omslag in het denken 'Ooievaar' teweegbracht.

De auteurs winden er geen doekjes om dat de Gelderse Poort, en meer specifiek de Ooijpolder, een sleutelrol zou kunnen spelen in de verwezenlijking van hun plannen. Gelegen in de top van de Rijn-delta, maakt dit het gebied bij uitstek geschikt om natuurlijke ontwikkelingen op gang te brengen, die daarna door de rivieren zelf stroomafwaarts kunnen worden vermenigvuldigd. Voor het eerst

Winnaar van een prijsvraag:
Plan Ooievaar

Meinerswijk, ten zuidwesten van Arnhem, vanuit de lucht, 7 april 2003. Foto: Fokko Erhart

lees ik een verhaal van hoop; een verhaal dat ook nog eens betrekking heeft op 'mijn' Ooijpolder. Ik was verkocht.

Landinrichting

1987 is ook het jaar dat de Landinrichting Ooijpolder van start gaat, met het idee om de bedrijfs-situatie van de resterende negentig boeren met hun versnipperde grondeigendommen te verbeteren. Geen traditionele ruilverkaveling – het idee daarvoor was onder druk van de groeiende milieubeweging afgeschoten – maar een landinrichting nieuwe stijl, waarin ook de belangen van natuur en landschap moesten worden meegenomen. In het verantwoordelijke bestuursorgaan, de Landinrichtingscommissie, werden daarom naast boeren en bestuurders, twee vertegenwoordigers vanuit de natuur- en milieubeweging benoemd. Ik zag mijn kans schoon om via deze weg de ideeën uit 'Ooievaar' te testen, en tot mijn eigen verbazing kreeg ik als jong broekie een plek in de commissie. Grofweg kreeg die commissie, waar het ging om natuur en landschap, twee alternatieven voorgesteld: óf 200 hectare aan heggen en houtwallen door het hele binnen- en buitendijkse gebied heen, óf bijna 1500 hectare nieuwe natuur in de uiterwaarden en optimalisatie van de landbouw binnendijks. Om die laatste optie te verwezenlijken, zouden ook de uiterwaarden aan de noordzijde van de Waal bij de Landinrichting Ooijpolder worden betrokken; uiterwaarden die door de ruilverkaveling Over-Betuwe-Oost min of meer aan hun lot waren overgelaten. Misschien dat deze vorm van landjepik een rol heeft gespeeld bij de verrassende keuze van de Ooijpolder-commissie om voor variant twee te gaan. Andere argumenten waren in ieder geval dat de boeren met die optie niet overal last hadden van 'die natuurlui'.

Bovendien waren er in de jaren daarvoor net drie zomerhoogwaters geweest, waardoor buitendijkse oogsten grotendeels mislukt waren. Het opgeven van landbouwgrond in de uiterwaarden viel daarvoor minder zwaar. Daarnaast was het verloop in de boerenstand zo groot – net na de oorlog waren er nog bijna tien keer zoveel bedrijven – dat de overblijvende boeren erop rekenden dat voldoende grond zou overblijven om hen allemaal een mo-

dern bedrijf binnendijks te bezorgen. Het duurde uiteindelijk 22 jaar – in 2009 was de oplevering van het landinrichtingsplan – om deze transitie van het landschap en de daarvoor benodigde grondruilen in samenspraak met alle grondeigenaren af te ronden.

Natuurontwikkeling voor beginners

Zoveel geduld hadden we echter niet. Toen duidelijk werd dat het *Plan Ooievaar* veel weerklank vond onder bewoners en bestuurders in het rivierengebied, werd het hoog tijd om er in de praktijk mee te gaan experimenteren. Eerste initiatieven vonden plaats in de Duursche Waarden langs de IJssel en in de Blauwe Kamer bij Wageningen. Maar verder bleef het stil, té stil naar de mening van Willem Overmars (auteur van *Ooievaar, de toekomst van het rivierengebied*), Gerard Litjens (projectleider Blauwe Kamer) en ondergetekende, die met het essay *Filosofie van de Nacht* ook net zijn ei als natuurontwikkelaar had gelegd. In 1989 richtten we tegelijkertijd het adviesbureau Stroming en Stichting ARK op. Het idee was om met commerciële adviezen aan overheidsinstanties en bedrijven geld te genereren voor praktijkexperimenten door de stichting.

En zo zijn we aan de slag gegaan. Vooral dankzij de gemeente Arnhem, die ons een plan liet maken voor Uiterwaardpark Meinerswijk, aan de rand van de Gelderse Poort, kregen we middelen in handen om voorbeeldgebieden als de Ewijkse Plaat en Koningssteen langs de Maas te starten. Het doel van deze voorbeeldgebieden was om ervaring op te doen met het terugbrengen van ecologische processen als rivierdynamiek en natuurlijke begrazing. Maar we gingen ook op zoek naar referenties in het buitenland waar dergelijke processen nog van nature aanwezig waren. We maakten tochten naar de Allier in Frankrijk en de Bug in Polen, waar we inzichten vergaarden, die we vervolgens langs Grensmaas en Rijntakken toepasten. We vonden bovendien verborgen schatten in eigen land. Een stukje Nederland dat door een bochtafsnijding van de Maas aan de Belgische kant van de rivier was komen te liggen – door alles en iedereen vergeten – en waar zich spontaan een soortenrijk ooibos had ontwikkeld. Zo'n verborgen schat bleek zich

ook in de Gelderse Poort te bevinden: tegen de Duitse grens, achter het Erfkamerlingschap en daar weer van afgescheiden door een oude Rijnloop: de Steenwaard. Een fraai achtergelaten ontkleining, met kwelwaterinvloeden en opkomend oobos dat licht begraasd werd door de paarden van een naburige manege.

De wereld van het WNF komt thuis

Het meest spraakmakende voorbeeld voor natuurontwikkeling zou echter de Millingerwaard worden. Het was minister Smit-Kroes van Verkeer en Waterstaat zelf, die – enthousiast geworden door het *Plan Ooievaar* – in 1989 ruim 2,5 hectare beginnend rivierduin in beheer gaf aan Stichting ARK. We besloten niet lang daarna in Polen drie konikpaarden te kopen en lieten deze los op dat kleine stukje rivieroever.

Een paar maanden later traden een nieuwe directeur (Siegfried Woldhek) en voorzitter (Ed Nijpels) aan bij het WNF in Nederland. Zij realiseerden zich, in hun nieuwe rol, de hypocrisie van de Nederlandse natuurbescherming. Internationaal bepleitte die immers het behoud van oerwouden, koraalriffen en het tegengaan van woestijnvorming, terwijl in eigen land geen natuurlijk bos meer te vinden was en heidevelden en stuifzanden – herinneringen aan overexploitatie – juist gekoesterd werden. Alleen al om redenen van geloofwaardigheid, gingen ze op zoek naar mensen die pionierden met de ontwikkeling van meer natuurlijke landschappen. En kwamen zo uit bij ARK.

We werden uitgenodigd voor een presentatie tijdens de jaarlijkse donateursdag van het WNF in de Utrechtse Jaarbeurshallen en besloten daarvoor een filmpje te maken van onze drie paardjes in de Millingerwaard. De beelden moesten de suggestie wekken van wilde paarden, rennend door eindeloos uitgestrekte riviervlaktes, wat nog best een uitdaging was met al dat prikkeldraad rond ons kleine stukje grond. Maar het werkte: er kwam een geldinzamelingsactie op gang, waarbij de rangers van het WNF genoeg geld ophaalden om de omliggende 16 hectare grasland en maïsakkers aan te kopen. De geboorte van de 'Rangerwaard' was een feit.

De Millinger Theetuin, bekend in de wijde omtrek anno 2006.

Foto: Harvey van Diek

We werden buren van Staatsbosbeheer, de Delgromij en de bewoners van Klaverland, die ieder op hun eigen manier gingen meedoen. Staatsbosbeheer door hun bordjes 'Verboden Toegang' weg te halen, de ontgronders door een natuurlijker oplevering van de kleiputten (van overheidswege gesteund door het schrappen van de hercultiveringsplicht) en mede met onze steun kon de Millinger Theetuin van start gaan en daarmee een fijne ontvangstplek voor bezoekers van de Millingerwaard worden. Dat bezoek bevatte niet alleen steeds meer wandelaars en fietsers uit de regio maar – dankzij de reikwijdte van de WNF-communicatie – ook journalisten, BN'ers, ministers, leden van de koninklijke familie en geïnteresseerden van over de hele wereld. Voor veel mensen werd de Millingerwaard synoniem voor de Gelderse Poort en het visitekaartje van *Plan Ooievaar*.

Levende Rivieren

Ondertussen leidde onze verkenning van referentiegebieden in binnen- en buitenland tot nieuwe inzichten over het functioneren van natuurlijker uiterwaarden. Zo deden we langs de Poolse Bug het inzicht op van 'kwelgeulen'. Dat zijn benedenstrooms aangetakte geulen, die aan de bovenstroomse kant door een zandprop zijn afgesloten van de rivier, maar het rivierwater wel door die zandprop gefilterd blijven ontvangen. Daardoor stroomt relatief schoon water door de voedselrijke uiterwaard; een ideale situatie voor waterplanten, libellen, amfibieën en opgroeiende jonge vis. Op basis van dit principe maakten we het inrichtings-

Kudde koniks zoekt verkoeling langs de Kaliwaal, 20 augustus 2018. Foto: Harvey van Diek

6

Van gans tot gors: 80 karakteristieke broedvogels in de spotlights

Veel bijzondere vogelsoorten al heel lang gevolgd in ruimte en tijd, over afname en herstel, als spiegel van het landschap.

Kerkuil bij HD-gemaal in Nijmegen, 11 maart 2023. Foto: Harvey van Diek

Van gans tot gors: 80 karakteristieke broedvogels in de spotlights

In de Gelderse Poort komen jaarlijks ruim 150 vogelsoorten tot broeden. Van algemene soorten tot schaarse of (zeer) zeldzame soorten. In dit hoofdstuk worden er ruim tachtig besproken. Dit zijn veelal schaarse en/of zeldzame broedvogels die karakteristiek zijn voor deze regio, en waarvoor langjarige telgegevens beschikbaar zijn. Van alle soorten wordt een trendgrafiekje getoond, dat de aantalsontwikkeling laat zien in de drie deelgebieden binnendijks, buitendijks en Rijnstrangen. Voor sommige soorten is bovendien een kaartje met de recente verspreiding opgenomen, om te laten zien waar de bolwerken zich binnen de Gelderse Poort bevinden. Meer uitleg over de uitvoering en bewerking van de vogeltellingen is in de verantwoording achter in dit boek te lezen.

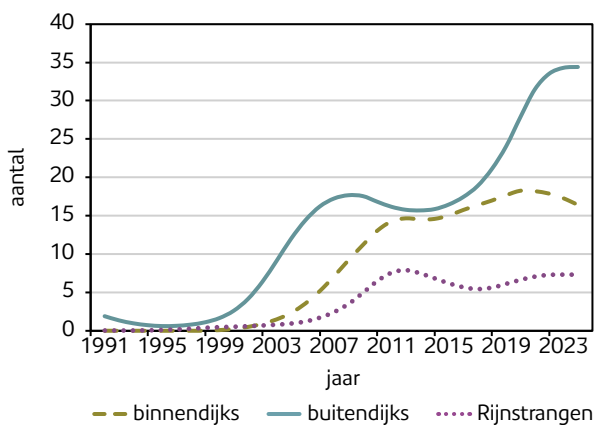
Zwarte Stern voert jongen, Oude Waal, Ooijpolder, 23 juni 2020. Foto: Harvey van Diek

Grote Canadese Gans *Branta canadensis*

Aantal in 2020-24: 49-76

Na wat schuchtere pogingen begin jaren negentig in onder andere de Erlecomse Waard vestigde de Grote Canadese Gans zich rond de millenniumwisseling definitief in de regio. In 2005 kwam het totaal uit op 18 en in 2022 piekte de soort met 60 territoria. Ruim de helft van alle territoria bevond zich in de buitendijkse telgebieden met bolwerken zoals de Meinerswijk (15) en Lobberdensche Waard (7). In de Rijnstrangen is de soort relatief ondervertegenwoordigd met als uitzondering het Erfkamerlingschap (8).

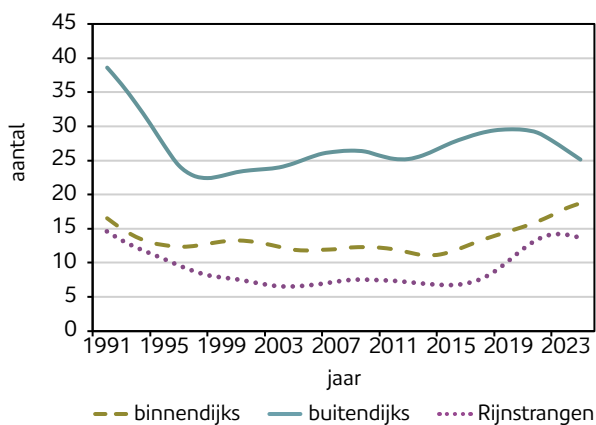
Aantalsontwikkeling van Grote Canadese Gans

Knobbelzwaan *Cygnus olor*

Aantal in 2020-24: 144-171

De Knobbelzwaan is een lastig te interpreteren broedvogel. Deze langlevende soort kan gemakkelijk een jaar overslaan als broedvogel terwijl individuen wel gedurende het gehele broedseizoen in geschikt broedbiotoop verblijven. In de buitendijkse gebieden laat de soort de laatste jaren een dalende trend zien, na een periode van gestage toename. In de andere delen van de Gelderse Poort is de situatie juist omgekeerd.

Aantalsontwikkeling van Knobbelzwaan

Grauwe Gans *Anser anser*

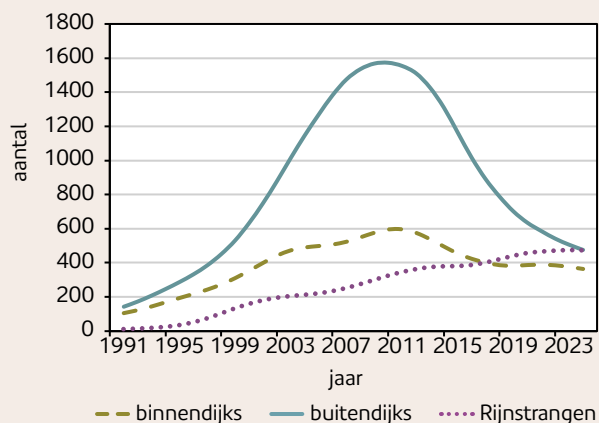
2020-24: 1270-1586

De Grauwe Gans is in de Gelderse Poort een standvogel en dus jaarrond aanwezig. Vanaf 1977, toen het eerste broedpaar door de wildebeheerders werd uitgezet(!), is het snel gegaan. De Ooijpolder vormde de kern van waaruit andere delen van het rivierengebied werden geherkoloniseerd. De aantallen liepen snel op. In 2000 werden voor het eerst ruim duizend territoria aangetroffen. Het topjaar was 2012, toen alleen al in het buitendijkse deel van de Gelderse Poort ruim 1800 broedparen werden geteld. Daarna kwam de klad erin en trad een halvering van de aantallen op; in het buitendijks gebied was die afname zelfs nog sterker. Onderzoek met halsbanden door Berend Voslamber en enkele anderen heeft laten zien dat in grasruigtes die ontstaan bij natuurontwikkeling aanzienlijk minder kuikens vliegvlug worden dan in eiwitrijk boerengrasland. Bovendien blijken de overlevingskansen in hun latere leven lager als ze in grasruigtes opgroeien. Je zou kunnen spreken van een natuurlijke vorm van populatiebeheer, al vindt er ook veel afschot plaats. Daarnaast zorgen steeds drogere omstandigheden voor een lager broedsucces; in droge jaren komen lang niet alle broedparen tot broeden of mislukken de broedsels in een vroeg stadium, onder andere door predatie door de vos.

Verspreiding van de Grauwe Gans in 2022-2024

Aantalsontwikkeling van Grauwe Gans

GELDERSE POORT veranderend rivierenland

50 jaar natuurontwikkelingen vanuit vogelperspectief

De Gelderse Poort is al een halve eeuw een belangrijke proeftuin voor natuurontwikkeling in de rivieruiterwaarden. Een internationaal voorbeeld van '*rewilding*', waar we kunnen leren van de wisselwerking tussen natuurlijke processen en menselijk ingrijpen. Dankzij decennialange monitoring van broedvogels en andere iconische dieren door honderden vrijwilligers kunnen we de transformatie van dit gebied nauwkeurig volgen. Ooit door de Romeinen beschreven als 'afgrijselijk door zijn wouden, stinkend door zijn moerassen'.

De Zeearend broedt er inmiddels en ook bever, das en otter hebben het in de Gelderse Poort naar hun zin. Nieuw leefgebied en klimaatverandering trekken veel warmte minnende insecten aan, heerlijk voedsel voor vogels als de Grauwe Klauwier. Geef de rivier ruimte en haar kleurrijke dalen fungeren als 'ecologische snelwegen', met boomkijkers, sierlijke witsnuitlibellen en Cetti's Zangers. Ook in het boerenland en de natuurgebieden binnendijs veranderde veel, zoals het recente herstel van roemrijke rietmoerassen met zeldzame reigers.

Dit boek biedt een uniek, rijk geïllustreerd overzicht van vijftig jaar dynamiek vanuit vogelperspectief, het nodigt uit tot het verkennen van onze relatie met een veerkrachtige natuur.

Vogelwerkgroep Arnhem
en omstreken

9 789072 121332

